

SAS PÉTER

Kelemen Lajos levele az erdélyi könyvtárak RMK anyagáról (1958)

Kelemen Lajos (1877–1963) tudományos munkásságának fontosságára már kortársai felhívták a figyelmet. Tanítványaivá vált munkatársai – elsősorban Jakó Zsigmond és Szabó T. Attila – részletesen elemezték mesterük munkamódszerét, levéltárosi és történeti működését, aki 70. születésnapján is eltökélten hangsúlyozta: „Életem jó darabját töltöttem a múzeum eszme és a gyűjtemények szolgálatában, s ezeket azután is szolgálni kívánom.”¹ A múzeumi gondolat megvalósításában, az erdélyi levéltárügy kiteljesedésében játszott és a történetírás területén kifejtett iskolateremtő tevékenysége a jövőben is meghatározó tudományos értéket képvisel. A forráskiadás során nyújtott elméleti és módszertani alapvetések mellett személyes példaadásával tanított. Az általa képviselt szakmai és emberi értékek az erdélyi magyarság önazonosság-tudatának példamutatásul szolgáló részét jelentik. Élete és munkássága ismeretében bizonyosan hagyományozódni fog és időt álló lesz Jakó Zsigmond megállapítása: „közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában Kelemen Lajos marad minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klió erdélyi magyar napszamosainak”.² Kinyilatkoztatásszerű mondatának alapját saját tapasztalata szolgáltatta: „Életében éppen példájával és gyakorlatával nevelt.”³ Kelemen Lajos általános anyagi nehézségei miatt nem tudott tudományos fokozatot elérni, a disszertáció kinyomtatásához szükséges összeget sem tudta összegyűjteni. A munkásságáért kapott őszinte megbecsülés és elismerés többet jelenthetett számára a hivatalos címeznél. Az olyan jellegű tiszteletadás, amelyet Reményik Sándor fogalmazott meg levelében: „Mélyen tisztelt Professzor Úr! Megengedi úgy-e, hogy így szólítsam – hiszen mindnyájunk Tanítója.”⁴

Kelemen Lajos munkásságával korosztályok mentoraként járult hozzá a helytörténeti, a művelődés- és művészettörténeti kutatások eredményeinek magas mércéjű szakmai követelményekhez igazodó közzétételéhez, és azok mind szélesebb körű

¹ Kelemen Lajos levele a Székely Nemzeti Múzeum Igazgatóválasztmányának (Kolozsvár, 1938. június 18.). Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy It. Továbbiakban SZNM It.

² JAKÓ Zsigmond, *Kelemen Lajos üzenete* = *Korunk*, 37(1978), 5, 374.

³ JAKÓ Zsigmond 1978, i. m. 367.

⁴ Reményik Sándor levele Kelemen Lajosnak (Kolozsvár, 1941. január 21.). Fond 593, Kelemen Lajos személyes iratai, Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj). Továbbiakban ROLKMI.

befogadásához. Így korábban nem eléggé értékelt stúdiumokat emelt diszciplínája segédtudományi rangjára. Akár unitárius egyháza főgondnokaként, akár az Erdélyi Múzeum levéltárosaként, akár – őt idézve – „levéltári források forgatója-kutatója”-ként, minden személyes, egyéni érdekeit alárendelte közössége szolgálatának. Nemcsak az a fontos munkásságában, hogy milyen eredmények fűződnek hozzá, legalább annyira fontos, mi volt az eredője, a mozgatórugója fáradhatatlan tevékenységének. „Mert a meggyőződése, hogy a magyar tudományosság előhaladását így, önzetlenül, a köz javára jobban lehet szolgálni” – írta 1942-es *Önéletrajzában*.⁵ Erre az alapvető jellemvonására, mint társadalmi jelentőségű tanításra hívta fel a közfigyelmet 1977-ben, születésének századik évfordulóján legkedvesebb és legközelebbi tanítványa, Szabó T. Attila: „a testi halál csak a mának élő, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött élet a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe.”⁶

A tudományágak különféle területein egyaránt alkotó Kelemen Lajos – összefoglaló jelzővel – művelődéstörténeti jellegű munkálkodásának bemutatása csonka lenne több ezres nagyságrendű levelezésének közreadása nélkül. A történelmi háttér kibontása, egy adott mű megszületése körülményeinek bemutatása, beleérző képességének használata, az inventáriumok, s más források közlése mellett levelezésével is bizonyította, mennyire élővé lehet tenni a múltat, a régi korok embereit, gondolkodásmódjukat és életüket. Irodalmi értékükön túl megszámlálhatatlan sokaságú tudományos adat, a különböző korszakokra, az egykori intézményekre, szakembereire és természetesen Kelemen Lajos életére s munkásságára vonatkozó ismeretek sorjáznak missziliseinek megismert, bár még eddig feldolgozatlan vagy lappangó részeiben. Levélváltásának időrendben olvasható kötetéből majd kiviláglik, hogy mint robotos – ahogyan önmagát találóan nevezte – egy egész intézményt helyettesített, vagy éppen annak feladatait látta el egymagában. Nagyon sok – szakmai tekintélyét növelő, anyagi segítséget is jelentő – publikáció nem íródott meg, enyészett el fiatal kollégákkal folytatott beszélgetésekben, a szóban és írásban mindegyre feltett kérdésekre adott kimerítő válaszokban. Ki tudja mennyi tíz-húszoldalas levelet írhatott meg, amelyek közül az egyik vastag kopertájára lecsapott Szabó T. Attila. Hosszú lélegzetű levele az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban, majd különlenyomatként az *Erdélyi Tudományos Füzetek* egyik számaként *Radnótfája története* címmel élte tovább önállósult létét.⁷

Egyik leveléből lehet fogalmunk írásbeli diskurzusának nagyságrendjéről is. „Hátramaradó közel 70 éves, legalább 7000, 95%-ban megválaszolt levelezésem elég tanúm arra, hogy mivel kellett töltenem délutánjaimat és éjjeleimet” – írta Ferencz

⁵ Kelemen Lajos *önéletrajza*, közlő Molnár B. Lehel = *Keresztény Magvető*, 103(1997), 3–4, 233.

⁶ SZABÓ T. Attila, *Kelemen Lajos élete és munkássága* = KELEMEN Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok*, sajtó alá rend. B. Nagy Margit, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977, 31.

⁷ KELEMEN Lajos, *Radnótfája története* = *Erdélyi Múzeum*, 47(1942), 493–499, és klny. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1942 (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 146). Újraközölve KELEMEN Lajos, *Művelődéstörténeti tanulmányok*, sajtó alá rend., szerk. Sas Péter, Kolozsvár, Kriterion, 2009, 104–109.

Józsefnek, a matuzsálemi kort megért kolozsvári püspök Budapesten ugyancsak egyházi vezetővé választott hasonnevű fiának.⁸ Levelezése sorsáról még életében döntött, és igyekezett mindent megtenni, hogy közgyűjteménybe juttatva ne kallódjon el. Tudatában volt levelei jelentőségének, fontosságának, melyek tartalmát – közreadásukkal – számos diszciplína kutatói értékesíthetik. Erről egykori kolozsvári neveltjének és feleségének számolt be életének nyolcadik évtizedében: „Én több ezerre menő nagy levelezésemet is betű és azon belől időrendbe tettem kétharmadában. Ezt is igyekszem most befejezni, hogy rendben maradjon bár holtom után, ha életemben elfoglaltságom miatt nem is tudtam kellő rendbe hozni. Az 1914–18-i világháborús levelezésem közel ezer darabját rég beadtam az Erdélyi Múzeum Levéltára éppen általam kezdeményezett, s több mint húszezernyi darabra nőtt gyűjteményébe.”⁹

Kelemen Lajos levelezése becses ismeretanyagot hordoz a művészet-, irodalom-, egyház-, családtörténet és címertan témakörébe tartozó témákkal kapcsolatban. Levelezőpartnerei a témák sokasága miatt a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki: történész és levéltáros kollégák, arisztokraták, egyetemi tanárok, tudományos és amatőr kutatók, írók, valamint származásukkal és tevékenységükkel ki nem tűnt, hétköznapi érdeklődők. Legfontosabbak szüleivel és a hozzá emberileg is nagyon közel álló kollégákkal folytatott levelezése, akik közé Balogh Jolán művészettörténész, Biás István levéltáros, Biró József művészettörténész, Buday Árpád régész, Gyallay Papp Domokos író-szerkesztő, Herepei János művelődéstörténész, Lukinich Imre történész, Pósta Béla régész, Siklóssy László művelődéstörténész, Veress Endre levéltáros, és professzora, Szádeczky Kardoss Lajos történész tartozott. A felsorolásból kihagyhatatlan egykori neveltjével, Gidófalvy István földbirtokosgyógyónövénytermesztővel és feleségével, Pataky Etelka festőművésznővel, valamint az ő egyik rokonával, a nagy múltú örmény család leszármazottjával, Czecz Rózsika publicistával folytatott írásbeli diskurzusa.¹⁰

1902-ben, az Egyetemi Könyvtárban megkezdett tevékenysége két évtized múlva, 1920 után, a kisebbségi lét körülményei között értékelődött fel a maga tudományos súlyának megfelelően. Az erdélyi történetírás vesztesége mindaz, amit nem fogalmazott meg tanulmányaiban és cikkeiben. Ezt a sokszor elsíratott szellemi kincset fedezhetjük fel levelezésében. Írásbeli üzenetváltásai százaiban, vagy inkább ezreiben hagyta maga után – feldolgozandó örökségként – levéltári kutatásai során nyert megbízható, hiteles, erdélyi tudomány-, művelődés- és társadalomtörténeti adatgyűjteményét. Ennek felismerése után jelenthette ki határozottan Kiss András,

⁸ Kelemen Lajos levele ifj. Ferencz Józsefnek (Kolozsvár, 1956. január 30.). Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára, Bp., VII/k 8. doboz

⁹ Kelemen Lajos levele Gidófalvy Istvánnak és Pataky Etelkának (Kolozsvár, 1958. szeptember 3.). A levelezésanyag őrzési helye egy lapalji jegyzet szerint: „Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár).” Vö. KÁLNOKI Kis Tamás, *Reménytelen reményességben, avagy remény a reménytelenségbe = Levéltári Közlemények*, 70, 1999, 1–2, 143–163; *Kelemen Lajos-dokumentum(típus)ok az 1940-es évekből = Levéltári Közlemények*, 49(1999), 1–2, 148, 15. sz. jegyzet.

¹⁰ Hihetőleg a Kelemen–Gidófalvy-levelezés mellett az Erdélyi Múzeum-Egyesület (Kolozsvár) kéziratárában.

hogy „ilyen méretű hiteles forrásanyaggal tudomásom szerint ez ideig társadalmunk nem rendelkezik és méltó értékesítése a jövő feladata”.¹¹

Kelemen Lajos életművének a levelezésén és naplóján alapuló elemző bemutatása egyik alapvető fontosságú kulcsa lesz az erdélyi magyar művelődés 20. századi története monográfiája megírásának.

Kelemen Lajos levelezésének megjelentetését az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete felkarolta, megvalósítandó célul tűzte ki. Figyelemfelkeltésül és a magánkézben őrzött levelek hozzáférhetővé válásának reményében adjuk közre Incze Gábornak írt, 16 oldalas, tőle megszokott, mindennapi terjedelműnek számító, gazdag mondanivalójú, az erdélyi könyvtárak korabeli RMK-állományával kapcsolatos levelét. A tudományos jellegű tartalom mellett ebben is sikerült megcsillantania énjének a humorra fogékony oldalát.

Incze Gábor (1898–1966) református lelkész, egyháztörténész. 1923-ban lelkeszi oklevelének megszerzése után 1928-ig vallásoktató segédlelkész, 1928–36 között vallásoktató lelkész, 1936-tól 1943-ig vallásoktatási igazgató. 1942–43-ban Nagyváradon lelkipásztori szolgálatot látott el, 1944–45-ben ismét Budapesten segédlelkész, végül 1945-től Óbudán két évig lelkipásztor. 1956-ban kényszernyugdíjba küldték. Tudományos tevékenysége előmozdítására 1931-ben a debreceni egyetemen a teológia doktora címet szerzett. Ezt kamatoztatva 1930–31-ben a budapesti református teológiai akadémia helyettes tanára volt. Irodalmi munkássága jelentős, melynek keretében 1935 és 1948 között *A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén egyházi írói* sorozatban számos 16–17. századi magyar kiadványt jelentett meg. A szakirodalom a *Kereszténység és jobbagység* (Bp., 1929), *A református Jókai* (Bp., 1925), *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században* (Debrecen, 1931), *A nagyváros uniformizáló és morális hatása* (Nagybánya, 1935), *Túl az országhatáron 1917–1937* (Bp., 1937), *Keresztyén egyháztörténet* (Bp., 1938), *A felszabadult Felvidék* (Bp., 1939) és *A felszabadult Kelet* (Bp., 1941) című munkáit tartja számon. Külön kiemelésre méltó a szerző feltüntetése nélküli *Fekete Magyarország* – borítóján *Erdélyi képek* alcímen megjelent könyvecskéje (Bp., Bethlen Gábor ny., 1933), melyet Gulyás Károly, Krizsán János, Kós Károly képei és metszetei díszítettek. A Magyarországi Református Egyház a lehetőségek szerint megemlékezett elhunyt lelkészéről, nem hagyta feledésbe merülni munkásságát.

Kelemen Lajossal hihetőleg az 1940-es évek első felében, a második bécsi döntés időszakában léphetett kapcsolatba. Egymás megszólítása, levelezésük hangvétele bizalmas, közeli, baráti kapcsolatra utal. Az alábbiakban közlendő kézírásos levél lelőhelye: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Lt. D. 2050. Incze Gábor hagyatéka.¹² Címzés: nagytiszteletű Dr. Incze Gábor ref. lelkész

¹¹ KISS András, *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*, szerk. Sipos Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009, 208.

¹² Itt köszönöm meg Dr. Dienes Dénes igazgatónak és Tanászi Árpád kéziratárossnak a kutatásban nyújtott szíves segítségét.

elvtársnak III. Kálvin utca Budapest Ungâria. Budapest III. ker. Feladó: Kelemen Lajos Calea Moșilor 16. Cluj.

Kelemen Lajos levele Incze Gábornak
(Kolozsvár, 1958. október 25–27.)

Kedves Öcsém és Barátom!

Mikor ezelőtt vagy két-három héttel egy levelező-előfutárral értesítettelek, hogy kérdéseidre a válasz készülöben van, nem gondoltam, hogy ily későn küldhetem azt.

Sokféle akadály gátolt.

Hosszú és bosszantó volna részletezni azokat. Jó, hogy végül is túl vagyok rajtuk, s amit lehet, most ide mellékelve küldhetem.

A leveledből nem értem a tulajdonképpeni célkitűzésedet, s ezt a fölkért segítségnek se tudtam ezért pontosan körvonalazni. Leveledet a kezükbe adtam, s ahhoz igazodtak. Én csak az általuk összeállított kimutatásokat közvetítem.

Nem tudom, hogy mennyire áll Magyarországon a R. M. K.¹³ új kiadása ügye. Azt azonban tudom, hogy előkészítésén már egy emberöltővel ezelőtt dolgoztak. Dézsi Lajos¹⁴ volt megbízva vele. Neki 1925–30 között én is küldtem néhány olyan unitárius kisnyomtatványról adatokat, melyeket részben a kolozsvári unitárius kollégium seniori számadási és jegyzőkönyveiben találtam, részben – egy esetben – pedig a Paget angol követhez¹⁵ szóló unitárius deák üdvözet egyetlen ismert példányával

¹³ Régi Magyar Könyvtár (RMK): Szabó Károly könyvtáros, történész összeállította az 1712 előtt kiadott, részben vagy egészen magyar nyelven készült nyomtatványok és a hazai nem magyar nyelvű könyvek bibliográfiáját. Lásd *Az 1531–1711 megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., 1879, *Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Bp., 1885. Hellebrant Árpád kiegészítésében: *Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve (1480–1670)*, Bp., 1896, és *Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve (1671–1711 pótlék)*, Bp., 1898.

¹⁴ Dézsi Lajos (1868–1932) irodalomtörténész, 1906-ban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanára, a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar dékánja. A *Magyar Történeti Életrajzok* és a *Magyar Irodalomtörténeti Értekezések* szerkesztője. 1921-ben a Szegedre költözött Ferenc József Tudományegyetem tanára lett. 1930-ban a *Régi Magyar Költők Tára* XVI/7. kötete és a *Világirodalmi lexikon* szerkesztője.

¹⁵ William Paget (1637–1713) diplomata, 1690–1702 között az angol királyság konstantinápolyi követe. Erdélyen való átutazásának lényege: enyedi diákokat is vitt magával. Paget erdélyi kapcsolatairól lásd GÖMÖRI György, *Lord Paget magyar pártfogoltjai = Erdélyiek és angolok, Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*, Bp., Héttorony Könyvkiadó, 1991, 61–68, *Lord Paget utazása Erdélyen és Magyarországon át (1702) = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737)*, vál., ford., bev., jegyz. Gömöri György, Bp., Argumentum, 1994, 82–98, R. VÁRKONYI Ágnes, *Amiről Bethlen Miklós Önéletrésze hallgat = Korunk*, 8(1997), 7, 55–66. Még egy adalék erdélyi kapcsolataihoz: Jankovics József felfedezése a londoni British Library kéziratárában, 17. századi vízfestményeken az erdélyi magyar népviseletet, öltözettypusokat tartalmazó albumot Paget számára másolhatták. Lásd *Régi erdélyi viseletek*, Viseletkódex a XVII. századból, előszó Jankovics József, Galavics Géza és R. Várkonyi Ágnes tanulmányaival, Bp., Európa Könyvkiadó, 1990.

kapcsolatban írhattam meg.¹⁶ Az utóbbit a diákok akkor nyomatták ki, mikor Paget Kolozsváron át utazott haza, s itt üdvözölték őt.

Te mindenesetre vagy tudhatsz erről, vagy megkérdezheted az Akadémiánál, s remélhetőleg választ is kaphatsz reá.

Én még soha se tudhattam meg onnan azt se, hogy mi lett néhai Veress Endrének¹⁷ az 1944 őszi és téli eseményei idején kiszedve vagy tán ki is nyomva állott talán három kötetével, melyekből kettő XVII. sz. eleji erdélyi jezsuita-jelentéseket tartalmazott.¹⁸ Azt is hallottam annak idején, hogy a szedést sokáig félretéve őrizték, de a jobb sorsra méltó kiadvány megszületéséről, vagy zápon maradtáról soha se tudtam meg a valóságot. Az Akadémiához mióta sok más becsületes és értékes emberrel egy személtlapáton Andics Erzsébet¹⁹ et comp. engem is kidobtak, nem fordultam, s nem fordulok jövőre sem, még akkor se, ha az életemet kellene onnan kérnem.

Magam soha se álmodoztam arról, hogy én a M[agyar] T[udományos] Akadémia tagja lehetek. Itteni helyzetem és elfoglaltságom elég józan, s nem nagyravágó fejemet nem töltötték meg ilyen ábrándokkal. Engem a tömérdek levélírással, hivatali állásom örökös bizonytalansága, s az a lélekgyilkoló helyzet, melyben évekig kellett élnünk, elég valóságismerethez szoktattak. Tisztában voltam azzal, hogy én körülményeim között, s képességeimet és készültségemet jól ismerve, hármaskörrel terhelve valamire való nagyobb feladatot nem vállalhatok.

Becsületes lélekkel megáldva azt tekintettem életem egyik fő feladatának, hogy az arra érdemes pályatársak és szaktestvérek becsületes törekvéseit legalább segítsem. Ezt tőlem telhetőleg meg is tettem. Több ezer – legalább 95%-ban megválaszolt,

¹⁶ Kelemen Lajos naplójában megörökítette az üdvözlővers megtalálásának pontos időpontját. „1919. január 15. Dél előtt egy órát újra az egyházi levéltárban töltöttem el a Paget Vilmos angol követ 1702. jún. 5-i Kolozsvárt tartózkodása alkalmával nyomtatott alkalmi üdvözlő vers keresésével. Délután kaptam meg.” KELEMEN Lajos, *Napló*, Fond 40, 1919, ROLKMI.

¹⁷ Veress Endre (1868–1953) történekutató, levéltáros. 1903-ban a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztviselője, majd osztályvezetője. 1915-ben vallás- és közoktatásügyi, később külügyminisztériumi osztálytanácsos. Éveken át a Budapesti Királyi Törvényszék hitese román tolmácsa. A *Fontes rerum Transylvanicarum* és a *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* forráskiadások szerkesztője. Közzétette a páduai egyetem és a római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyvi bejegyzéseit. Lásd *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*, Bp., Stephaneum, 1915 (*Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium*, 1), és *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi hallgatóinak anyakönyve és iratai, I. Anyakönyv (1559–1917)*, Bp., Stephaneum, 1917 (*Fontes rerum Hungaricarum*, 2).

¹⁸ A félbehagyott munka megjelent. Lásd *Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603–1623*, gyűjt. és sajtó alá rend. Veress Endre, utószó Benda Kálmán, Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1983 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 7). A könyv borítóján *J. Argenti iratai 1603–1623*, Veress Endre gyűjtésében cím szerepel.

¹⁹ Andics Erzsébet (1902–1986) történész. 1950–74 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezetője, 1953–54-ben az oktatásügyi miniszter első helyettese, 1954–1956 között az MDP Kulturális Osztályának vezetője. 1950–1958 között a Magyar Történelmi Társaság, 1950–56-ban az Országos Béketanács elnöke.

s megőrzött levelem²⁰ tanúja ennek, s tudom, hogy – nem budapesti iskolához tartozva – ennek a szolgálatomnak sokan hasznát vették, s becsületes jószolgálataimat el is ismerték.

Ilyen elismerésnek és megértésnek ítélem annak idején a M[agyar] T[udományos] Akadémia külső (külföldi) tagjává történt megválasztásomat is. Néhai Hegedűs Loránt²¹ mondotta nekem itt jártakor, hogy a titkos szavazás összeszámlálásakor Ő és más jóakaróim »az eredmény összeszámlálásakor«²² drukkoltak értem és mellettem, s mikor az eredmény megvult, közel járt az az egyhangúsághoz.²³

Nekem ez éppen akkor jött Isten vigasztaló ajándékeként, mikor Egyházam egy önző és peccsenyeleső kisebbsége vak és feltétlen engedelmességet fogadva néhány vezetőnek, az öreg emberek kényelemszeretetére és önzésére számítva, mindig az ebéd és vacsoraidőkre nyújtotta el szócsépléseivel a vitát, s akkor vitte szavazásra a kérdéseket, mikor az öregeknek elsőbbség volt a gyomruk és a torkuk, s ezeknek áldozva, otthagyták a tanácskozást. Ilyenkor aztán győzhetek, habár mindig kevés szótöbbséggel is.

Ezek a fráterek aztán kevés szótöbbséggel engem is kipurifikáltak onnan, ahol én soha mást, mint a közérdeket nem szolgáltam.²⁴

A következő évi közgyűlésén aztán 2/3 szótöbbséggel visszaválasztottak, de én megundorodva ezektől az önző, rövidlátó terrorfiúktól, az eredmény kihirdetése után rögtön szót kérve, reámutattam röviden a történetekre. Megköszöntem azt a jó szándékot, mely nekem elégtételt kívánt szolgáltatni, de kijelentettem, hogy én a történetek után oda, ahol azt jónak látták velem megtenni, aki mindenkor a becsületet és önzetlenséget igyekeztem szolgálni – soha vissza nem térek. Nem is tértem.

Más téren szolgáltam, ahol tudhattam, de általuk megmucskolt helyemre nem mentem vissza.

A világ aztán nélkülem és nélkülök is tovább forgott, s néha kergült is, de én a következtetéseket levontam a legvégsőkig.

Nekem ily körülmények között hatalmas erkölcsi értéket jelentett a M[agyar] T[udományos] Akadémia külső (külföldi) tagjává választásom.

²⁰ Megállapítását vesd össze ifj. Ferencz Józsefnek (Kolozsvár, 1956. január 30.) írt levelével. Lásd a 8. sz. jegyzetet. Levelezésének nagyságrendjére vonatkozó másik megállapítás szerint: „Gidófalvy Istvánnak 1955. június 1-jén írt levelében második gimnazista kora óta élete folyamán megírt leveleinek számát több mint ötezerre teszi, ami mintegy 6 ládányi anyag.” KISS András 2009, i. m. 207.

²¹ Hegedűs Lóránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, író. 1905–20 között a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének az igazgatója, 1913-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója. A Tanácsköztársaság idején politikai fogoly volt. 1920–21 között az első Teleki-, majd a Bethlen-kormány pénzügyminisztere.

²² Utólag kihúzva.

²³ Kelemen Lajost 1938-ban választotta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjainak sorába. „Kelemen Lajos a kolozsvári Erdélyi Múzeumegylet levéltárának vezetője 47 szóval egyhangúlag.” Lásd *Jegyzőkönyv a M. T. Akadémián 1938. évi XCVIII. nagygyűlésének 1938. május 4-én tartott tagválasztó összes üléséről = Akadémiai Értesítő*, 48(1938), 466. füzet, 10.

²⁴ Kelemen Lajost az Erdélyi Unitárius Egyház missziós bizottságából kiszavazták, a helyette felajánlott nevelésügyi bizottság tagságát nem fogadta el.

Értékét fokozta előttem, hogy két ajánlóm Balogh Jenő egykori igazságügyi miniszter²⁵ és Gombos F. Albin a nagynevű középkori historikus volt.²⁶

Akkor történt családi katasztrófám²⁷ lesújtó lelki szenvedéseiben is jótékony orvosságként hatott.

Az 1940–44-i időkben Erdély egy része visszatértevel aztán automatikusan az Akadémia levelező tagjai sorába jutottam volna. Székfoglalásra azonban soha fel nem szólítottak, s így értem meg az új világot. Elkészült székfoglalóm aztán itt jelent meg az erdélyi magyar karzat és mennyezetfestményekről a XVII. század végéig.²⁸

Összes régi akadémikus társaimmal együtt való kimucskoltatásomról az érintkezés 1944–45-i nehézségei mellett csak későn értesültem. Akkor írtam volt az Akadémia egyik tisztviselőjének, egykori tanítványomnak,²⁹ de a dolog lényegéről nem értesítet, s most már nem is törődöm többé vele. Mindenesetre jobban érzem magam a személtapáton kidobottak társaságában, mint Andics Erzsébet elvtársnő et comp. halhatatlan érdemei bámulói és társai között érezném.

Leveledhez visszakanyarodva meg kell jegyeznem, hogy a Szabó Károly R. M. K. I. kötetének anyagában és helyében 1944-ben és 1945 után sok változás történt Erdélyben. Egyes iskolák, intézetek megszűntek s anyaguk átvándorolt, vagy belőlük – sajnos – el is pusztult.

Itt pl. a volt róm. kat. liceum könyvtára helyén maradt,³⁰ de neve más és állami kezelésbe jutott a többi más felekezeti anyaggal együtt.³¹ Nevük is megváltozott. Rendesen szám alatt szerepelnek. A volt róm. kat. főgimnázium s könyvtára, valamint az ugyanazon utcában levő (ma román) volt ref. főgimnázium könyvtára címét külön, papiros lapon mellékelem.³² Az utóbbi könyvtár személyzetének egy részét az idén

²⁵ Balogh Jenő (1864–1953) jogász, országgyűlési képviselő. 1913–17 között igazságügy miniszter. 1921-től a dunántúli református egyházkerület főgondnoka, 1931-től az egyetemes református konvent világi elnöke.

²⁶ Gombos Ferenc Albin (1873–1938) történész. 1898-ban a brassói főreáliskola, 1919–34 között a budapesti középiskolai tanárképző intézet tanára. Középkori magyar és egyetemes történelemmel és forráskiadással foglalkozott.

²⁷ Abban az időben halt meg leánya, Mizgan Jánosné, született Kelemen Erzsébet (1911–1939).

²⁸ Lásd *Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból*, Kolozsvár, Minerva, 1945.

²⁹ Gergely Pál (1902–1982) irodalomtörténész, az MTA Könyvtár kéziratárának munkatársa.

³⁰ Előzményeket lásd GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története 1579–1948*, Bp., Argumentum, 1994. A régi könyvek mai helyzetét ismerteti *A római katolikus Lyceum Könyvtár RMK-könyvei* című összeírás. Lásd *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa*, szerk., bev. tan. Sipos Gábor, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004, 23–128 (Sapientia könyvek, 28) A kolozsvári római katolikus Lyceum Könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára kezelésében, C 57791.

³¹ A Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtárának RMK-könyveinek összeírását lásd *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa* 2004, i. m. 363–528.

³² A régi könyvek mai helyzetét ismerteti *A Református Kollégium Könyvtárának RMK-könyvei* című összeírás. Lásd *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa* 2004, i. m. 131–359.

„leépítették”, s a kifelé való kiszolgálást is heti két vagy három délelőtt pár órájára szűkítették. A mai személyzetet én nem ismerem. A régiből ismertem rendre többet is, de itt az örökös változások cseppfolyós állapotában van a könyvtárügy is, s én már koromnál, de életelveimnél fogva sem tudok a nagyon sokszor kapkodó és változó örökös kísérletezésekhez alkalmazkodni. A szakismeret és arravalóság nem párt- és színekérdés, s ahol azzá teszik, ott az intézmény sírját ássák és egyetlen mentségük a tudatlanság. Még jó, ha ez nem rosszindulattal való vadházasságban jelentkezik.

Az általam említett többi kolozsvári könyvtárak közül a Minorita-rendház maga a Vatikánnal kötött egyességnél fogva az 1920-as évek derekán a görög-katolikus egyház tulajdonába ment át,³³ ezt az egész egyházat pedig pár év előtt egy tollvonással megszüntették. Ingatlan vagyónáról nem tudom, hogy az Állam, vagy a gör[ög] keleti egyház tulajdonába ment át akkor.³⁴ Most mindenesetre az államé. Az 1926. évi Pásztortűzben írtam volt a templomról és síremlékeiről.³⁵ Azelőtt 1-2 évvel jártam először a zárda akkori egyetlen minorita lakójánál, Zeich Gilbertnél.³⁶ Erre jellemző, hogy hét évig élt Rómában, s e szép időknél egyetlen emléke a Történelmi Társaságban egy rövid adatközlés.³⁷ Az ő egyik feladata a rendje történetének adatgyűjtése lett volna. Nem tudom, hogy ennek mennyiben tett eleget, de azt tudom, hogy midőn én nála a rend kolozsvári irattára után érdeklődtem, semmit se tudott a Domus historián kívül megmutatni. Könyvtárananyagot se láttam. A könyvszekrény alja pedig, melyet segítni akarásomban hirtelen kinyitottam, tele volt üres boros üvegekkel.

A zárda ingóságai a Rendház itteni megszüntetésekor a nagyenyedi (kisebb) zárda tulajdonába mentek át. Pár év előtt a szerzetesrendek eltörlésekor ez is megszűnt.

³³ 1926-ban a Vatikán és a román állam konkordátum alapján a kolozsvári minorita templomot és rendházat a pápa tulajdonjogának fenntartásával örök használatra átengedte a görögkatolikus egyháznak. Lásd SAS Péter, *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között = Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003), 1, 81.

³⁴ 1948. október 1-én megrendezett kongresszusuk után a görögkatolikusok kérelemmel fordultak Iustinian görög keleti pátriárkához, aki ingatlanokkal együtt visszafogadta őket az ortodox egyházba. SAS Péter, *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–194*, Bp., Barankovics István Alapítvány–Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008, 99 (Mundus – Magyar Művelődéstörténet).

³⁵ Lásd álnéven, VÁSÁRHELYI Miklós, *A kolozsvári minorita templom és síremlékei = Pásztortűz*, 12(1926), 23, 536–538. Újraközlve KELEMEN Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok*, bev. tan., sajtó alá rend. B. Nagy Margit, Bukarest, Kriterion, 1984, 72–76.

³⁶ Pontositva Czaich Gilbert (1866–1932) minorita egyháztörténész, főiskolai tanár. 1911-ben a nagybányai, 1913-ban a kolozsvári, 1920 után a marosvásárhelyi rendház főnöke és a tanárjelölt papok igazgatója, utolsó éveiben a nagybányai teológia tanára.

³⁷ Czaich Gilbert a Fraknoi Vilmos hatására végzett kutatásai eredményét több publikációban ismertette, lásd *Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből = Történelmi Tár*, 22(1899), 1–17, 235–272, *Regesták VII. Imre pápa korából, 1484–1492. = Történelmi Tár*, 25(1902), 511–527, *Regesták VI. Sándor pápa korából = Történelmi Tár*, 27(1904), 161–181. Másik szakfolyóiratban is publikált. Lásd *Adalék II. Ulászló és Beatrix házassága ügyéhez = Századok*, 37(1903), 862–865. Kutatásai eredményeként Fráter Aladárral társszerzőségben könyvet is megjelentetett, lásd *X. Pius pápa életének és uralkodásának története napjainkig*, Bp., Athenaeum, 1907.

Könyvtára sorsáról nem tudok. Tudom azonban azt, hogy már az én ezelőtt 33 évvel való érdeklődésem idején a legfontosabb rendtörténeti emlékeket az aradi nagy anya- vagy főzárda (pontos nevét nem ismerem) gyűjtötték össze.

Én itt életemben csak egyszer jártam, midőn az 1930-as évek elején a kolozsvári katolikus cserkész ifjak vendégeként velük együtt B[uda]pestről és Gödöllőről visszatérőben mindössze mintegy félórát töltöttünk a hatalmas, szép, fő-rendház könyvtárában, hol egy nagyon szép szakismeretekkel rendelkező szerény modorú, rokonszenves minorita értékes magyarázatkísérettel több becses régi kézirat és könyvlemléket mutatott be.

A szerzetesrendek föloszlatása után ez a nagy és szép anyag is az Állam tulajdonába került. Mostani sorsáról semmit se tudok.³⁸ Ha tudni akarsz, legjobb, ha az aradi Kultúrház Igazgatóságához fordulsz. Ott van magyarul tudó szakember is. Személyesen is ismerem, itt jártából, de nevét sajnos nem tudom; elfelejtettem.

Ha esetleg franciául írsz (én nem tudok), vagy íratsz: az is jó; de úgy gondolom, hogy ha kimented magad, magyar nyelvű megkeresésre is választ kapsz.

Más kérdés aztán, hogy munkát vállal[1]nak-e, mert az már nem a hivatal, hanem a kutató dolga. Ha van Aradon megfelelő ismerősöd, vagy barátod, próbálhatsz azzal is.

* * *

Az itteni volt Ferences-zárda könyvtára sorsát – sajnos – nem tudom eléggé.³⁹

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez már R. M. K. darabokban szegény lett már rég. Anekdotás szóhadgyományként hallottam már több mint félszázad előtt, még egyetemi és erd[élyi] múzeumi napidíjas koromban, hogy néhai Szabó Károly⁴⁰ egy-egy ottani látogatása alkalmával – tekintve a zárdakönyvtár helyisége hidegségét – mindig valamilyen nagykabátfélében ment oda: Soványan ment be, s meghízva jött ki pár óra múlva. Ez a barátoknak is feltűnt ugyan, de a nagytekintélyű tudós egyetemi tanárt és könyvtárigazgatót nem merték kérdőre vonni a bibliai csodákra különben is emlékeztető hirtelen térfogat-változás ügyében.

Ellenben a tapasztalatok, s a gyanújokban ezekkel állítólag összefüggő egyes könyvhiányok alapján a könyvtárat lezárták a látogatás elől.

Így történt meg aztán velem is, hogy mikor az Egyetemi és Erd[élyi] Múzeumi könyvtárnál évekig kezeltem a Régi Magyar Könyvtárat, s szerettem volna ezt

³⁸ A volt minorita zárdakönyvtárak feldolgozását megkezdték. Lásd *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya*, összeáll. Rác Emese, Bp.–Kolozsvár, OSZK, 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 3).

³⁹ Mai állapotáról lásd a Kolozsvári Ferences Zárda Könyvtárának RMK-gyűjteménye történetét és katalógusát. *A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa* 2004, i. m. 531–564.

⁴⁰ Szabó Károly (1824–1890) történész, bibliográfus. 1859-ben a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyeslet könyvtárosa, 1872-től haláláig a Ferenc József Tudományegyetem magyar történelem tanára, 1882–83-ban rektora. Fő művét, az *RMK* összeállítását lásd az 53. sz. jegyzetben.

a szerzetrendi könyvtárat is, bár futólag, megtekinteni, többszöri próbálkozásom soha se járt sikerrel. Vagy 30 évig a Könyvtár Tabu lett.

Mikor aztán a néhai derék Trefán Leonard lett a rendfőnök,⁴¹ akkor már lehetővé vált volna a látogatás és megtekintés számomra, sőt hívtak is, de akkor már sokféle okból, nekem nem volt időm ott búvárkodni és élvezni, s így ezt a könyvtárat én soha se láttam.

A Szabó Károly-féle meghízottság is valószínűleg anekdotás túlzás, bár bizonyos kisebb valóság-alappal.

Azt aztán magam is jól tudom könyvtári rapidíjasi és címzetes segédtiszt (az ex lexes⁴² idők jóvoltából majdnem hét évre nyúlt rapidíjasi) könyvtári szolgálatom idejéből,⁴³ hogy az akkor a templomnál alkalmazott részeges kántor koronként olyan könyveket hozott hozzánk eladni, melyekről világosan meg tudtuk állapítani, hogy a kolozsvári Ferencesek könyvtárából valók.

Tudva azonban az alkoholisták morál-hiányát, tisztában voltunk azzal is, hogy ha a kínált könyvet mi nem vesszük meg, a kántor másnak úgyis eladja: rendesen megvettük. Még számunkra tudott duplumot is, hogy el ne kallódjék.

Végeredményében én ez egykor értékes könyvtár végsorsát nem tudom.

Érdeklődésed arra is jó, hogy most megpróbálom utána járni s idővel az eredményről tudatlak.

* * *

Az általad említett könyvtárak közül az Erdélyi Múzeum Könyvtárában midőn egykor évekig én kezeltem, az átadáskor 1725 drb R. M. K. könyv volt, a duplumokon kívül. Idősorban és nagyság szerint a három Szabó K[ároly] féle kategória anyagát együtt kezeltük.⁴⁴ Az anyag 1920 után alig gyarapodott. Egy gy[ula]fehérvári 1640 táji címlaptalan latin–magyar iskolai unikum szótárát⁴⁵ én is ajándékoztam ide. Midőn nyugdíjba kerültem, kezelő-utódom Mureşan Szabin, egy szak-analfabeta

⁴¹ P. Trefán Leonárd (1874–1945) ferences tartományfőnök, házfőnök, Erdély „sajtóapostola”. A Szent Bonaventura nyomda és könyvkötészet megalapítója.

⁴² Ex lex: törvényen kívüli állapot.

⁴³ Kelemen Lajos 1902-ben jutott be – ahogyan Önéletrajzában megfogalmazta – „az Erdélyi Múzeum Könyvtára helyszíni katalógusa munkálataihoz rapidíjásnak”. 1903-tól az Egyetemi Könyvtár Hírlapkönyvtárában és az RMK részlegnél dolgozott. A könyvtár kötelékében 1907 májusáig volt, elfogadva az Unitárius Kollégium tanári állásra szóló harmadszori felkérését. SAS Péter, *Erdély legendás levéltárosa*, Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság, Bp., Lucidus, 2009, 27–28 (Kisebbségkutatás könyvek).

⁴⁴ A könyvtári anyag közzétételéről szóló legutóbbi híradás: „Készülőfélben van a kolozsvári Egyetemi Könyvtár RMK katalógusa, Kolumbánné Miklós Judit könyvtáros dolgozik rajta.” SIPOS Gábor, *Erdélyi művelődéstörténet helyzete*. Lásd az MTA Művelődéstörténeti Bizottság 2007. május 14-i ülésén elhangzott beszámolót. http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/bizottbeszamolok/Evesbesz2007_muvtortbiz.pdf

⁴⁵ ERDŐBÉNYEI DEÁK János, *Janua linguarum bilinguis Latina et Hungarica*, A Latin–magyar szójegyzék és bölcs mondások gyűjteménye Gyulafehérvárt, 1613-ban jelent meg először. (RMNY II. 1613.) A Kelemen Lajos által beadott példány valószínűleg az 1635-ben kiadott második kiadás lehetett.

lett.⁴⁶ Egy hírhedt baklövését 1940 utáni főigazgatóságom idején sikerült jóvátenni. Most elég jó kezelés alatt áll a román Egy[etemi] Könyvtárban, s most már államosítva is.

Meg kell említnem, hogy néhai Erdélyi Pál igazgatósága⁴⁷ alatt nagy gondot fordított mind a szép és nagy gyarapításra, mind a jó karbantartásra. A viszonyok 1918 utáni változásával semmi lényeges változás nem történt. Az Erd[élyi] Múzeum nagy, s az Egy[etemi] Könyvtár százat alig meghaladó anyagát – külön tulajdonbélyegzőkkel jelölve együtt, időrendben kezelik.⁴⁸

* * *

Az általad említett más könyvtárak közül az egykori tordai unitárius algimnázium könyvtárát midőn Tordán e század első évtizedében állami főgimnáziumot állítottak föl, s az unitárius algimnázium megszűnt ott – illetőleg beolvadt az állami főgimnáziumba – beszállították volt Kolozsvárra, az Egyházhoz. Ezzel bejöttek ide a R. M. K. ott őrzött darabjai is, s azóta az itteni unitárius kollégiumi könyvtárba kerülve, máig is ott vannak.

Székelykeresztúron az V. gimnáziumos unitár[ius] csonka középiskola a század első évtizedében főgimnáziummá fejlődött: Ennek anyagában Jakab Elek⁴⁹ közadakozásból megvásárolt R. M. K.-i anyaggyűjteménye volt a legjelentékenyebb.⁵⁰

Mikor az 1944-es változás után pár évvel a sz[ékely]keresztúri főgimnáziumot államosították; annak becses R. M. K. anyagát onnan – hol igazában senki se használta – állami intézkedésre az egész ily anyagot átszállították a marosvásárhelyi egykori Teleki-könyvtárba, melyet tudákosan Könyvtár-múzeumnak neveztek el. Ennek mai

⁴⁶ Mureșan Szabin egyetlen ismert munkája a két kiadást megélt nyelvkönyve: *Lecții de limba română, întocmite pentru cursurile de limba română. – Román nyelvleckék, a román nyelvtanfolyamok számára*, Cluj, Alexandru Anca, 1921. és *Lecții de limba română, întocmite pentru cursurile de limba română. – Román nyelvleckék, a román nyelvtanfolyamok számára*, Ediția II. corectată, Cluj, Alexandru Anca, 1924.

⁴⁷ Erdélyi Pál (1864–1936) irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1900-tól 1918-ig a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója. 1911–16 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület főtitkára.

⁴⁸ Megállapítását egy mostani kutatás is megerősítette. „A kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi magyar nyomtatványai döntő többségükben az 1859 novemberében alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának tulajdonában álltak.” ILYÉS BARTHA Hajnalka, *A kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonában lévő Temesvári Pelbárt- és Laskai Osvát-művek kötéseiről = Erdélyi Múzeum*, 59(1997), 1–2, 236.

⁴⁹ Szentgericzei Jakab Elek (1820–1897) történétíró, levéltáros, Kolozsvár monográfusa, fő műve *Kolozsvár története*, I–III, Pest–Bp., Magyar Királyi Egyetemi könyvnyomda, 1870–1888.

⁵⁰ Herepei Jánosnak részletesebben kifejtette: „Maga az a könyvtár sokat gyarapodott főleg székelyföldi könyvanyagból. Legutóbb a székelykeresztúri unitárius gimnázium könyvtárát szállították be oda. Én is láttam azt, már ott. Abban Jakab Elek egykori megvásárolt könyvtára s apósának a jó öreg Mike Sándornak a vónél rekedt kéziratok gyűjtemény-részei szép értékek.” Kelemen Lajos levele Herepei Jánosnak (Kolozsvár, 1955. február 12.) MTA Kt. Ms 5123/403.

vezetője dr. Farczády Elek derék, szolgálatkész, jó szakember, volt középiskolai tanár, az egykori Eötvös-kollégium neveltje.⁵¹

Ide került a volt mikházai zárdakönyvtár anyagából is az, amit onnan már előbb el nem adtak a tudatlan barátok, vagy a látogatók el nem loptak. Könyvtárosi pályám idején mi is vettünk onnan elhozott könyvet, a Turóczi-krónika augsburgi kiadását,⁵² melyet még 1898 nyaratól Miházáról ismertem. Egy neves akkor erdélyi historikus (nem Szádeczky⁵³ vagy Márki⁵⁴) adta el. Ő tudhatta, hogy hogyan szerezte. Mi nem kérdeztük. Én jó barátságban voltam vele, de már csak tapintatból se érdeklődtem a szerzőmódról soha azután sem. Habent sua fata libelli.⁵⁵

Nem tudom a csíksomlyai zárdakönyvtár sorsát⁵⁶ s a többi ferences-zárdai könyveket se;⁵⁷ de a székelyföldiekről évekkal ezelőtt olyasmire emlékezem, mintha azokat szintén a volt Teleki-tékába vitték volna. Ha Farczádyhoz fordulsz: ő válaszolni szokott.

⁵¹ Farczády Elek (1890–1974) történétíró, levéltáros. 1919–50 között a marosvásárhelyi felső kereskedelmi iskola tanára, 1940-től igazgatója. 1950-től 1961-ig a Bolyai Dokumentációs Könyvtár vezetője. Ő fedezte fel a Marosvásárhelyi sorok és glosszákat. Lásd Szabó T. Attilával közös kiadását: *A Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák*, Bukarest, Kriterion, 1973. Farczády Elek könyvtárosi működéséről lásd DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki Téka a második világháború után = Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1825–2002*, szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcz Szilárd, Marosvásárhely, Mentor, 2002, 150–151.

⁵² Thuróczi-krónika: szerzőjéről, Thuróczi János ítélmesterről (1435–1489) elnevezve. Latin nyelvű történeti munka, eredeti címe *Chronica Hungarorum*. Első kiadása (Brünn, 1488) után még ugyanabban az évben Theobald Budai könyvkereskedő megjelentette Augsburgban (RMK III. 7311.). Az Augsburgi kiadás érdekessége, hogy politikai okokból két változatban jelent meg. Az egyikben hiányzik Mátyás király címerei közül Ausztriáé, a szövegből pedig Bécs és Bécsújhely elfoglalása. Valószínűleg ezt a változatot terjesztették a Német-Római Birodalomban. Lásd BORSA Gedeon, *Könyvtörténeti írássok II*, A külföldi nyomdászat, 15–16. század. Bp., OSZK, 1997, 33 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat, 8).

⁵³ Kardosfalvi és szádecznei Szádeczky Lajos (1859–1935) történész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára, az Erdélyi Kárpát Egyesület Kolozs vármegyei osztályának elnöke. 1891-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanára, 1921-től a szegedi egyetem Magyar Történelmi Intézetének igazgatója. Erdély 16–18. századi történetével és a székelység históriájával foglalkozott.

⁵⁴ Márki Sándor (1853–1925) történész. 1892-től a kolozsvári, majd 1921-től a szegedi Ferenc József Tudományegyetem tanára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományok szakosztályának alelnöke.

⁵⁵ Habent sua fata libelli: Minden könyvnek megvan a maga sorsa.

⁵⁶ Mai állapotáról lásd MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei, Könyvleletek 1980–1985*, Bp.,–Kolozsvár, Balassi–Polis, 1999, és Uő, *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a. I. (1498–1710)*, Katalógus, összeállította Magyar Árpád, Zvara Edina, Bp., OSZK, 2009 (A Csíki Székely Múzeum Gyűjteményei, I).

⁵⁷ Megkezdték a ferences zárdakönyvtárak feldolgozását. Lásd *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, Katalógus, összeállította Magyar Árpád, Zvara Edina, Bp., OSZK, 2009 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 4).

A gyulafehérvári Batthyány⁵⁸ s a nagyszebeni Bruckenthal könyvtárakat⁵⁹ szintén államosították.

Az előbbihez egy borbély került könyvtárosnak, aki a világritkaságként közismert milliós értékű Codex aureus⁶⁰ pl. a látogatók kezébe szokta adni, kedveskedésként. El lehet képzelni, hogy ez mily hasznos mívelet volt a világhírű műnek. Ez évekig így ment, amíg egy derék bukaresti román szakember ott járva, följelentette a számár pályakontárt, s ostobaságát letiltatták.

A nagyobb falusi, kastély- és udvarházi könyvtárak nagyon kevés kivétellel áldozatul estek az 1944 őszi eseményeknek. Ezeket senki meg se próbálta még hozzátételgesen és vázlatosan se számba venni.

Néhánynak az anyagát én is láttam, s a csákiigorbóit nagy vonásokban ismertettem is a kastéllyal kapcsolatban.⁶¹ Ebből a legbecsesebb anyagot én különválasztottam volt tíznapos ottani tartózkodásom idején. Voltak köztük RMK darabok is, s köztük egy olyan, mely csak két példányban volt ismeretes. Az őrizetlenség, lopások és az egérkárok elől a kiválasztott anyagot egy szekéren átszállították Szurdukra.⁶² Itt aztán ottani több ezer kötetes másik Jósika-könyvtárral együtt 1944 októbe-

⁵⁸ Az 1798-ban Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök által alapított könyvtárat 1950-ben államosították. Az idevonatkozó rendeleteket lásd DĂRJA, Ileana, *Din istoria Bibliotecii Nationale a României filiala „Batthyaneum” din Alba Iulia, Etapele II–IV (1826–1961) = Apulum*, 4(2007), 509.

⁵⁹ Alapítója, Samuel von Brukenenthal végrendelete értelmében a lutheránus egyházra hagyományozta gyűjteményét. A nagyközönség számára 1817-ben megnyitott gyűjtemény 1872-ben így a nagyszebeni evangélikus gimnázium tulajdonába ment át, melyet 1948-ban államosítottak. Lásd KOMÁROMI Sándor, *Bruckenthal Sámuel báró erdélyi szász öröksége = Kisebbségkutatás*, 13(2004), 1, 178.

⁶⁰ Codex Aureus, A Batthyaneum legnagyobb értékű kincse, a 800-as években íródott karoling evangeliárum, az Arany Kódex. Részletesen lásd SZENTIVÁNYI Róbert, *A gyulafehérvári Codex Aureus. Batthyaneum I*, szerk. Gyárfás Tihámér, Brassó, Hentschel kny., 1911, 5–37.

⁶¹ Lásd KELEMEN Lajos, *A csákiigorbói kastély = Művészeti Szalon*, 3(1928), 10, 3–8, és 11–12, 3–7. Újraközölve KELEMEN Lajos 1977, i. m. 212–222. 1934-ben az Unitárius Nőszövetség égisze alatt tartott ún. kultúrestéken előadást is tartott Csákiigorbó érdekességeiről. Lásd ZSAKÓ Erzsébet, *Hinni és tenni*, Az Unitárius Nőszövetség története, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2003, 252.

⁶² „1928. július 10. Kedden reggel indultam Csákiigorbóra. Már az első délelőtt egy csomó ritkaságra és könyvészeti érdekességre bukkantam. A Presse 1848-i több hónapi bekötött példányát, a Charivari 2 hónapi számaint már akkor félretettem. Megvolt a Wiener Zeitung is 1824-től 1848-ig. A szoba közepepedig két díványra felrakva ott heverték az 1790–1848 közti magyar és erdélyi országgyűlések jegyzőkönyvei, naplói, irománykönyvei. [...] Egész halom érdekes könyvet raktam ki, s 13 drb Elzevirrt mindjárt el is vittek magukkal Szurdukra, egy lánányit pedig két v[agy] három nap múlva vittek le.” KELEMEN Lajos, *Napló*, Fond 40, 1928, ROLKMI.

reben a kirablás áldozatául estek,⁶³ Jósika Miklós néhány ott őrizett emlékével együtt.⁶⁴

Össze kellene írni az elpusztult kastély- és udvarházi magánkönyvtárakat is, de nagy feladat, s mivel a tönkretett osztályokéi voltak, összeírásuk félremagyarázásra és üldözésre adhat okot, s ezt nem ajánlatos kockáztatni.

Legalább 100.000 kötet volt az, amit csak én is láttam, vagy tudtam róla.

Éppen így pusztult el számos családi levéltár. Ezer szerencse, hogy én a családi levéltárak és levelesládák anyaga összeszedésére s múzeumi megőrzésére több mint félszázad előtt megkezdtem az agitálást, s néhány társammal a munkát is. Ha ezt nem tesszük, az Erd[élyi] Múzeum gyönyörű begyűlt anyaga is osztozott volna az elpusztultak sorsában.

Meg is kaptam érte a méltánylást... De erről jobb nem írni, mert most már (12 év után) nyugdíjamat méltányosan állapították meg,⁶⁵ sőt kitüntetést is kaptam,⁶⁶ anélkül, hogy egy lépést is tettem volna érte.

Levélzáró kérdéseidre az a fejeletem, hogy – amint e levélből is látható –: élek, a 82. évet taposva.

Hallásom, látásom gyengült s nagyon a foghéjas állatok osztálya felé súlyyedezek. Lehetne azonban rosszabbul is – s így inkább jól vagyok.

Arra a kérdésre, hogy jó szándékú célkitűzésekre kihez fordulhatsz itt s általában Erdélyben segítségért – sajnos – nem tudok kielégítő választ adni.

A folyton változó személyzetet még itt se ismerem, annál kevésbé a vidéken. Az ittenieknek még utána járhatok rendre, de a vidékre nem tudok vállalkozni. Ahol biztos segítségre számíthatsz, azt már előbb megírtam.

Szíves elnézésedet kérem a késésemért. Sokat zavarnak. Ezt a levelet is három nekifutásban, harmadnapra tudom most befejezni. Lehet, hogy vaskosságáért Budapesten újra felbontják csempészgyanúság címén, vagy ürügyével, mint nemrég

⁶³ „A közelben Gorbón elpusztult a Lészay-levéltár is, melyet az »okos« Lészay Feritől hiába kértem többször, elhelyezésre az Erd[élyi] Múzeumba. »Életében« ő akarta őrizni.” Egészítette ki Herepei Jánosnak (Kolozsvár, 1954. június 6.) a csákgorbói veszteségeket. Lásd SAS Péter, *Kelemen Lajos levelei Herepei Jánoshoz = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 37(1993), 1–2, 166.

⁶⁴ „1928. július 8. Még a parkban szétnéztem, s este vacsora után majd 10 óráig elbeszélgettem a Kegyelmes asszonnyal. Megmutatta br. Jósika Miklós íróasztalát, s a könyvtárszobában láttam Jósika Samu br. sok szép, finom könyvét a nagy szekrényekben. [...] Másnap, 9-én a Kegyelmes asszony ideadta nekem Jósika Miklósnak vagy 40 drb olyan művét, melyek saját tulajdonai voltak. Nagyobbára első kiadások, címlapjukon vagy táblájukon Jósika Miklós sajátkezű névbeírásával, több darabban álneve vagy Eszter szerzője alá oda van írva: Jósika Miklós, az író saját kezével. Igazi magyar nemzeti ereklyék. [...] Aztán ott vannak Jósika Miklós fényképalbumai. Ezekből kijegyeztem magamnak egy csomó nevet.” KELEMEN Lajos, *Napló*, Fond 40, 1928, ROLKMI.

⁶⁵ „Tizenkét évig a könyvtárhoz szolgálatra berendelt egyik magyar tanítónővel egyenlő, utoljára havi 324 lei nyugdíjból éltem, ahogy tudtam. [...] A bizonyítvány beküldése után aztán 3 hét múlva arról értesítettek, hogy havi 1000, azaz Ezer leire emelik föl a nyugdíjamat.” Kelemen Lajos levele Balogh Jolánnak (Kolozsvár, 1956. augusztus 23.). MOL R 343/1. Kelemen Lajos által írt levelek.

⁶⁶ Kelemen Lajosnak a román Munkarend I. o. fokozatát adományozták.

egy Szegeden élő öcsémnek hét hónapi összegyűlt írnivalómért túlhízott leveletem. Ö. m. a f.⁶⁷ az ilyen rosszorrú szaglászokat.⁶⁸

Bocsáss meg kénytelen késése mért.
Szeretettel üdvözöl, ölel öreg bátyád:
Kolozsvár, 1958. X. 25.

Kelemen Lajos

Folytatása következik. Várd be.⁶⁹

Kedves Öcsém!

Harmadnapja már, hogy bevégeztem az előbbi levelet, s hordoztam magammal, mint a majom a kölykét. Részben én nem tudtam időt szakítani utánjárásra, részben nem találtam meg a keresetteket. Vasárnap pedig nincs itt a könyvtárak egy részében szolgálat, s nem juthattam be.

Ma a R[omán] T[udományos] Akadémia kolozsvári fiókja Levéltárában, (a volt Erd[élyi] Múz[eum] Levéltára) hol minden nap megfordulok, s dolgozom is, egyes kérdéseidre adott válaszomra itteni felvilágosítások alapján a következő helyesbítéseket kell közölnöm:

1. A marosvásárhelyi volt ref. koll[égium] könyvtárat nem olvasztották be a volt Teleki-tékába, csak átköltöztették abba az épületbe, s az U alakú épületnek a volt Teleki-téka épülete Borsos Tamás utcai, tehát nyugati szárnya emeletének északra néző utolsó szobáiban, de külön őrzik és kezelik.
2. A csíksomlyai zárdakönyvtár most is C[sík]somlyón van, de hiányokkal.⁷⁰
3. A székelykeresztúri RMK. anyagát is, ma is külön, mint székelykeresztúri anyagot kezelik a volt Teleki-tékában.
4. Külön kezelik a könyvtár törzanyagától a M[aros]vásárhelyre beszállított mikházi ferences-könyvtárat is.⁷¹

⁶⁷ Feloldva: Ögye mög a fene, a tréfás kifejezés Gárdonyi Géának akkor nagyon népszerű *Göre Gábor bíró úr* sorozatát (Bp., Dick Manó kiadása, 1895–99) idézi.

⁶⁸ Már érték bosszúságok terjedelmes, vastag levelei felbontásával, amiért Herepei Jánosnak mérgelődött (Kolozsvár, 1958. április 26.). „Még más megfigyelésem és észrevételem is lenne, de levelem már is túl hosszúra nyúlt s attól tartok, hogy úgy járok vele, mint a K[elemen] Miklós öcsémnek Szegedre írott levelemmel. Több mint félévig nem tudtam írni neki, s mikor végre 20 oldalas levelet küldtem, Szegeden valami nem jó orrú szaglász csempészárúra gyanakodott benne, s felbontották. Én 80 évig nem foglalkoztam ilyen piszkos mesterséggel. Ezt a szaglász úr természetesen nem tudhatta, s meggyanúsított. Neki a komisz mesterségéhez tartozik ez. Felsülés lett az eredménye és jutalma. Annak is az lesz, aki erre a levélre szagol. Undok mesterség ez is, s az ilyen eljárás csak arra jó, hogy a posta régi jó hírét és becsületét aláassa, s ezt is spicli-eszközzé húzza le és szennyezze be.” Lásd SAS Péter 1993, i. m. 191

⁶⁹ Ceruzával beírt mondat.

⁷⁰ Lásd az 56. sz. jegyzetet.

⁷¹ Az előző pontra is vonatkozik, hogy az egykori székelykeresztúri Unitárius Gimnázium (kb. 7000 kötet) könyvanyagát és a mikházi ferences kolostor egykori gyűjteményét (másfélezer könyv) ma a Teleki-Bolyai Könyvtár Vegyes Állományában őrzik. 1948 után az államosított egyházi könyvtárak egy részét a Teleki Téka épületébe szállították. Lásd DEÉ NAGY Anikó 2002, i. m. 144.

5. Az enyedi Bethlen kollégium könyvtára – eltekintve 1944 októberében szenvedett egyes káraitól – együtt van Nagyenyeden. Külön személyzete van. Itt legtöbb reménnyel Vita Zsigmond tanárhoz fordulhatsz, aki szakjában is jól készült, szolgálatkész ember.⁷²

Érdeklődjél B[uda]pesten a M[agyar] N[emzeti] Múzeumnál az Egy[etemi] Könyvtárnál s a M[agyar] T[udományos] Akadémiánál, hogy mi van a R. M. K. új kiadása ügyével?⁷³

Nehogy nem tájékozódva felesleges munkára, olyanra tékozz az időt, amit mások már elkészítettek, vagy készítenek.

A kiadás ügyének ma nagyon előhaladott állapotban kell lenni.

Újabb háromnapos késés és akadályverseny legyőzése után szeretettel üdvözl, ölel öreg bátyád és barátod:

K[eleme]n]Lajos

Kolozsvár, 1958. X. 27. éjjel.

Utólag jutott eszembe megírni Vajna Éva⁷⁴ balesetét, ha nem tudnál róla. A múlt iskolai év végén a tananyag elvégzése és az évfáradó között, midőn tanórák már nem voltak, de a tanulókat foglalkoztatni kellett, nagyobb csoport tanulóval kimentek a feleki útra, a csillagvizsgáló felé. Itt egyik teherautó megfordulási tornájában V. Évát elütötte, s majdnem elgázolta. Kisebb fokú agyrázkódást szenvedett. Előbb a baleset életveszélyesnek látszott, de szerencsésen elég jól megúsza.

⁷² Vita Zsigmond (1906–1998) irodalom- és művelődéstörténész, bibliográfus. 1928–53 között a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tanított, 1956-tól 1968-ig a kollégium államosított Bethlen Könyvtárában volt könyvtáros. 1933–40 között az *Erdélyi Fiatalok* főmunkatársa, 1943–44-ben a *Havi Szemle* egyik szerkesztője.

⁷³ A MTA a régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiájának előkészítő munkálatait 1955-ben tárgyalta meg és hagyta jóvá. A munkálatok az akadémiai céltámogatás megszűnése miatt három év múlva leálltak. 1960-ban ismét napirendre került a kérdés, a következő esztendőben folytatódott a megkezdett munka, melynek eredményeképpen 1965-ben az első kötet kéziratát leadták lektorálásra. A végleges, nyomdakész kézirat 1967-ben készült el. Megjelent kötetek: *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971; *Régi magyarországi nyomtatványok második kötet 1601–1635*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983; *Régi magyarországi nyomtatványok harmadik kötet 1636–1655*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2000; *Régi magyarországi nyomtatványok negyedik kötet 1656–1670*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2012.

⁷⁴ Borbáth Samuné Vajna Éva, 1942–1948 között a kolozsvári Református Leánygimnázium, illetve későbbi nevén a Református Magyar Leányliceum francia nyelv tanára. 1940–44 között a *Református Család*, az Erdélyi Református Egyházkerület nőszövetsége lapjának szerkesztője.

Nagybátyja, Kövendi Gál Zsigmond⁷⁵ már pár éve meghalt.

NB!

Most már biztosra veszem, hogy a kémkedés és csempészárú szaglászok valóban felbontják ezt a kövér levelet.

Szíves elnézést kérek a késésért.

KL

SAS PÉTER

Lajos Kelemen's letter about the matter of RMK of the transilvanian library (1958)

Lajos Kelemen (1877–1963) was an archivist in Cluj-Napoca, with his outstanding historical works and personality, although he wasn't a professor in any university, he was a teacher for generations, he taught with his own examples and routine. By the implementation of the idea of a museum, the completion of the transilvanian archives, and his professional leading works in the historical writing is represent scholarly value. With his works he was the mentor of ages, and he also contributed to the the results of the high level publication and reception of cultural and art historical research. Was convinced, that the progression of the hungarian science, can only be served unselfishly. The presentation of Lajos Kelemen's cultural historical works, can't be complete without his several thousands letters. Beyond these letters literary value, these contain many scholarly data, we can know lots of facts about different periods, former institutions, professionals and naturally the life and works of Lajos Kelemen, in the known and latent parts of these letters. The magnitude of the written discourse, he reported in a letter by himself: „The remaining, close to 70 years, at least 7000, 95% responded letters is enough evidence whereas I had to spend my afternoons and my nights.” What he didn't write in his articles and studies, it remains the loss of the transilvanian historiography. We can discover this often lamented spiritual treasure in his correspondence. For your awareness we publish the letter of Gábor Incze (1898–1966) reformed pastor, who wrote that to the ecclesiastical historians, with average 16 pages, and it's about the RMK-substance of the transilvanian libraries. The presentation of the life work of Lajos Kelemen by his correspondence, it will be a basic key for the monography of the 20th century's transilvanian cultural history.

⁷⁵ Kövendi Gaál Zsigmond neve Kelemen Lajos naplójában is szerepel. „1908. február 8. Tegnapelőtt este beszéltem Erdélyivel egy óránál tovább Veress Endréről. Úgy találkoztam össze vele, hogy a Gál Zsigmondnál lévő Hegedüs András-féle 1740–41-ben Tordán másolt kézirat ügyében akartam szólni vele, melyre Dézsi Lajos a saját gyűjteménye számára szinte reátette a kezét. Gál biztatásaimra elhozta Dézsitől, de szűk látókörű és kevés tanultságú ember, akivel nem tudtam ma egy órai beszélgetés után sem megértetni, hogy legjobban jár, ha a kéziratot, melyben 2 ismeretlen históriás ének is van, a Múzeumnak adja el, s a két hist[óriás] énekre kikötheti a közlés elsőségét.” KELEMEN Lajos, *Napló*, Fond 40, 1908, ROLKMI. A bejegyzésben hivatkozott kézirat Vadadi Hegedüs András jegyzőkönyve, melyet egykori tulajdonosáról, Gaál Zsigmondról Gaál-kódexnek neveztek. Újabb, most is használatos elnevezését Szabó T. Attilától kapta. Az unitárius énekeket 1741-ben Vadadi András tordai diák másolta. Részletesen lásd SZABÓ T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe*, Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1931 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 36). Az Egyetemi Könyvtárnak sikerült megvásárolni a kéziratot. Lásd a kéziratok származási katalógusának (Catalogul de proveniență a manuscriselor) céduláját, melyen Kelemen Lajos kézírásával olvasható: „Gál Zsigmondtól vétel, Kolozsvár. Ld. 1908. 4. onsz.”